

et ibi mensurarunt cum mensura sicut Petrus et Hieronimus emerunt, et aliter non. . . «.⁹

Ова пресуда је само дјелимично удовољила тражења удружених трговаца, па због тога они устају другом тужбом којом траже да се досуди да им Рицо исплати 14 дуката, за који износ је био плаћен празан бродски простор као пун, тврдећи да му је ова сума била дата уз остали новац ради инвентирања у житарице, као и то да су ових 14 дуката ишли на заједнички ризик удружених трговаца, »qui consequentes debent esse«.¹⁰ Он је, међутим, ових 14 дуката »expendit pro suis occurrentiis et gravedinibus solitis fieri ad scaloxiam ubi emit pro eius patrone frumentum et linum«.¹¹ Сем тога су тражили да буде пресуђен и на исплату још 13 дуката »pro eorum utilitate«, као и то да за овај износ од 13 дуката буде пресуђен и на плаћање одговарајућих судских трошкова.

На овом засједању од 20. новембра 1527. которски суд је додио одлуку којом ослобађа Рица од плаћања свих потраживања наведених у посљедњој тужби удружених трговаца, оставши три ранијој пресуди, која је обавезивала Рица само на плаћање петог дијела трошкова наведених у пресуди.¹²

Удружени трговци нијесу се задовољили овом пресудом и они су пред судом званично изјавили да улажу призив код вишег суда у Верони (ad sacrum Collegium veronense).¹³ Ми смо трагали у Которском архиву да пронађемо одлуку апелационог суда, али у томе нијесмо успјели, иако су многе такве одлуке сачуване захваљујући њиховој регистрацији, и то у цијелости, у судско-нотарским которским књигама.

Славко Мијушковић

ТУРСКИ НАПАД НА КОТОР 1657. ГОДИНЕ

Најзначајнији догађај у Боки Которској у вријеме кандијског рата (1645 — 1669) јесте турски напад на Котор 1657. године. Напад на Котор био је преломни догађај у млетачко-турском ратовању на Црногорском приморју у доба кандијског рата. Пошто је овај турски напад на Котор само дјелимично додирнут у неким радовима у нашој историографији, то сматрам да је због његовог значаја, не само за Котор него и шире, потребно детаљније описати овај догађај.

Котор, најудаљенији млетачки град на источној обали Јадрана, дубоко увучен у Бокоторски залив, са ових страна опкољен турском територијом, имао је велики стратешки и политички значај за Венецију. У ово доба Котор је био кључ Боке, иако су

⁹ Исто, стр. 897.

¹⁰ Исто, стр. 898.

¹¹ Исто.

¹² Исто.

¹³ ДАК — СН, књ. 38, стр. 899.

Турци држали Херцег-Нови. Ко је држао Котор, тај је био стварни господар Боке Которске. Вјекови су потврдили ову истину. Са политичког становишта Котор је за Млечане имао ванредан значај. Котор је био природни излаз свих антитурских стремљења нашег народа у Црној Гори, Херцеговини, Брдима и даље у сјеверној Албанији. У Котор су водили путеви свих црногорских, херцеговачких и брдских племенских главара. Из Котора су долазили подстицаји и наде покореном народу Црне Горе и осталих крајева.

Оно што је Котор био за Млечане у позитивном смислу, за Турке је имао исто толико негативан значај. Освојити Котор за Турке је значило постати господар Боке Которске и у коријену преојети сваку наду својих пограничних поданика у Венецију. Без Котора успјешна ослободилачка борба народа Црне Горе, Брда и Херцеговине била би готово илузорна. Тако за Турке Котор није био само један непријатељски праг него још и више покретачки моток свих антитурских струјања међу њиховим поданицима, у сусједним крајевима према Боки Которској. Зато је Котор у току кандидског рата био честа мета турских напада или великих припрема и пријетњи.

Турски напад на Котор 1657. године по обимности припрема, броју учесника и значају био је најтежи напад који је Котор уопште доживио у својој историји. Почетком 1656. смијењен је Јусуфовић, а на положај скадарског санџак-бега постављен је Мехмед-паша Варлац, негдашњи јаничарски ага у Цариграду. Варлац је дошао у Скадар са изричитим наређењем Порте да са што већим снагама нападне Котор. Али због отпора старог паше Јусуфбеговића, који није хтио да уступи свој положај, Варлац-паша није могао предузети никакву акцију против Котора у току 1656. године.

Напад на Котор требало је припремити војнички и политички. Прво, Мехмед-паша Варлац морао је не само парализати брдска, херцеговачка и црногорска племена но их по могућности и мобилисати против Млечана. У овом нападу на Котор Црна Гора је имала посебан значај за Турке. Црна Гора је требало да постане оперативна база против Котора. За то је требало придобити црногорска и брдска племена. За тај циљ Турци су ангажовали Џафер-агу Тужковића, који је имао задатак да утиче на Црногорце, Грбљане и Брђане. Већ у априлу 1657. године, после разговора са Мехмед-пашом Варлацом, Џафер-ага је дошао у Љуботињ, одакле је почео да извршава свој задатак.¹

На основу многобројних извјештаја од својих повјереника и пријатеља и саслушања разних лица која су долазила из Црне Горе, Скадра и других мјеста, Млечанима је било јасно да Турци припремају велики напад на Котор и да овај пут то нијесу пре-

¹ Г. Станојевић, Црна Гора у доба кандидског рата (1645—1669). И. гласник 1—2 Београд, 1953. с. 43.

увеличане приче. Варлац-паша није било лако спремити напад на Котор. Прво, све турске припреме Млечани су на вријеме могли открити и предузети потребне мјере. Изненађења није могло бити. Друго, Мехмед-паша Варлац је морао сву војску окупити из ојевеверне Албаније. Затим, артиљерију је требало пребацити из Скадра под Котор преко тешко пролазне Црне Горе. Поред артиљерије требало је организовати и превоз муниције и провијанта. Због недостатка флоте Турци су се морали користити искључиво копненим путем кроз Црну Гору бар од Ријеке Црнојевића до Котора. Саме припреме напада на Котор за Турке су представљале озбиљан проблем.

Прилаз Котору са копнене стране врло је тежак. Которске зидине уздижу се на литицама испод којих пријетећи зјапе дубоке провалије. Врело Гурдић и Ријечина штите град са једино приступачних страна са копна. Котор се у ово вријеме једино могао успјешно напасти с мора. Турци нијесу имали флоте и то је био велики недостатак за успјешан турски напад на Котор. Однос снага између нападача и браниоца у турском нападу на Котор 1657. није био одлучујући фактор. Турци су могли напасти Котор само са копнене стране према Ловћену. На том простору Турци нијесу могли развити све своје снаге.

Према томе када се процијене све могућности Турака и Млечана у борби за Котор 1657, све предности су биле на страни Млечана. Те предности нијесу биле због добрих и неосвојивих которских зидина и многобројне храбре и добро снабђевене посаде, него што Турци нијесу били у могућности да град озбиљно нападну са свих страна и овим својим снагама.

Котор није био добро утврђен. Градске зидине нијесу представљале озбиљну препреку топовима тежег калибра. Али прилаз зидинама био је готово немогућ. У том природном положају Котора била је његова одбрамбена снага. Не знамо тачно са колико артиљеријских оруђа је располагао град у вријеме турског напада 1657. Према једној званичној статистици из 1642, у Котору је на разним мјестима и кастелу и у магацинима било укупно 74 разна артиљеријска оруђа, разног калибра тежине ђулета од 1 до 60 либара.² Дobar дио ових артиљеријских оруђа био је оштећен или без разних дијелова. Ако узмемо у обзир чињеницу да се у ово вријеме оружје није мијењало, то ипак из ове статистике стичемо представу колико је Котор могао имати артиљеријских оруђа 1657. године.

Градска посада у Котору у почетку турског напада била је прилично мала. Територијалаца односно људи из Боке, било је 350 бораца. Млетачких плаћеника било је 603 војника способних за борбу и 285 болесних и немоћних или из других разлога неспособних за борбу.³ Дакле, ово су биле безначајне снаге, али

² Archivio di Stato di Venezia (— A. S. V.) Collegio V b. 66.

³ A. S. V. Rettori di Cattaro f. 8. Cattaro li 2 agosto 1657.

ипак довољне да одоле знатно надмоћнијој турској сили. Сакривени иза прадских зидина, млетачки плаћеници, добро заштићени, нијесу ни видјели непријатеља осим на даљини. Њихово јунаштво је било у томе што нијесу предали град непријатељу. Довољно је било да млетачки плаћеници остану на својим мјестима и испуне своју дужност. Котор није имао довољно намирница за дужу опсаду.

Дакле, Мехмед-паша Варлац је пошао на Котор са мало изгледа на успјех. Истина, скадарски паша је показао много упорности да организује напад на Котор 1657. године. Млечани већ од почетка јуна пажљиво прате све турске припреме за напад. Которском провидуру није одмах било јасно да ли ће у нападу на Котор учествовати херцеговачки санџак-бег и босански паша. Сеиди-паша је намјеравао да у исто вријеме када Варлац нападне Котор, изврши притисак на неки млетачки град у Далмацији. Млечани су сазнали да је Сеиди-паша у јуну 1657. упутио скадарском паши 1500 великих топовских кугла тежине 50 либара и 500 коња натоварених барутом. Са своје стране Мехмед-паша Варлац предузео је низ мјера. Прво, настојао је да на своју страну привуче Куче и остала брдска племена, али у томе није успио иако је лично дошао у Подгорицу. Већ у јуну Варлац је наредио да се из Скадра преко Скадарског језера пребаци седам топова и даље копном транспортује према Котору.⁴

Млечани, чим су закључили да Турци сигурно намјеравају да нападну Котор, дали су се на ујурбано утврђивање кастела до једног дијела зидина према кланици.⁵

Варлац се енергично заузимао да што прије пребаци артиљерију из Скадра под Котор. У Вир-Пазару се налазило осам топова разних калибра које је требало да волујске запреге превуку до Котора. Крајем јуна Мехмед-паша је лично дошао на Цетиње с великим бројем људи да извиди терен. Посљедњег дана јуна паша је са Цетиња упутио 600 пјешака и коњаника према Грбљу да извиде терен. Ванредни провидур Николо Габријел страховао је да Турци не поставе артиљерију на Веригама. У Которском заливу налазиле су се двије млетачке галије и два брода. У водама Будве биле су још двије галије. То је тренутно, уочи турског напада на Котор, била ова млетачка флота на Црногорском приморју. Та флота је била довољна, пошто Турци опште нијесу располагали флотом за напад на Котор. Све своје снаге Млечани су концентрисали у граду. На зиду према кланици постављена су четири топа.⁶ Настављено је подизање нових заштитних зидова на разним мјестима према Гурдињу и другдје.⁷

⁴ Исто, Cattaro li 20 agosto 1657.

⁵ Исто,

⁶ Исто, Cattaro ultimo giugno 1657.

⁷ Исто, Cattaro 12 luglio 1657.

Већ оредином јула 1657. један дио турских снага одређених за напад налазио се у близини Котора, на пет миља далеко. Мањи турски одреди вршили су непрекидна извиђања. Тада су Млечани сазнали да се Мехмед-паша Варлац, по наређењу са Порте, придружио херцеговачки санџак-бег Али-паша Ченгић, иначе млечачки повјереник.⁸

Чињеница да је у посљедњем тренутку Али-паша Ченгић одређен за операције против Котора Млечанима је више користио него штетило. Док су брдска племена успјела да се извуку од учешћа у нападу на Котор, Црногорци су били приморани да се боре за рачун Турака. Варлац је мобилисао Црногорце, који су на велику силу поведени под непријатељску заставу.⁹ Никада Црногорци у току кандидјског рата нијесу били доведени у овако тежак положај као у вријеме турског напада на Котор. На путу од Вир-Пазара до Котора свуда је била турска војска. То је била главна линија турског кретања и онабдијевања. Црногорци се нијесу могли одупријети Турцима нити избјећи да учествују у турској војсци и на други начин помажу Турке.

Напад на Котор почео је 30. јула 1657. Тога дана један већи турски одред са развијеним заставама напао је село Шпиљаре. Плотуном из пушака и набацивањем камења низ стрмину према селу. Турци су хтјели да заплаше Шпиљаре и натјерају их у бјекство из својих домова.¹⁰ Шпиљари су били принуђени да своје куће оставе на милост и немилост Турцима.

Мехмед-паша Варлац у почетку напада налазио се у селу Коритима на Његушима заједно са Цафер-агом Тујковићем. Турска војска према саопштењу очевидача бројала је око 5000 бораца, наоружаних ватреним и хладним оружјем. Један број војника располагао је само луком и стријелама. Осим тога, било је 400 коњаника и исто толико коморџија.¹¹ Можда су ове цифре увеличане, али свакако не много. Ако је турска војска под командом Мехмед-паше бројала до 5000 људи, то је била озбиљна снага без обзира на састав и наоружање војске.

Турски напад на Шпиљаре био је сигнал за млечачку посаду у Котору да изврши борбени распоред. Ђироламо Батаља, ректор Боке, односно у рату врховни командант млечачких снага, одмах је распоредио которску посаду на разне положаје. Конте Мартинони, надинтендант оружја, са једним дијелом посаде постављен је за одбрану мјеста Свети Стефан. Виченцо да Канал одређен је да брани мјесто испред кастела према Шпиљарима. Код кастела је био и командант Батаља. У граду није било довољно смјесе за вјештачку ватру, нити новца, па је ректор

⁸ Исто, Cattaro 23 luglio 1657.

⁹ Г. Станојевић, Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку, I. Записи, Титоград 1959, с. 398.

¹⁰ A. S. V. Rettori di Cattaro f. 8. Cattaro li 30 luglio 1657.

¹¹ Исто. Прилог. Из саслушања Ивана Вучетина са Мирца. Adi 1 agosto 1657. mercordi.

Батаља тражио од своје владе у Венецији да се хитно достави новац и смјеса.¹²

Истих дана када је почео напад на Котор, Турци су довели по један велики и мали топ на Праћиште близу градских зидина. Очекивало се довлачење још пет топова разног калибра. Држало се као сигурно да ће ускоро и Али-паша Ченгић пристићи са својом војском под Котор.¹³ Али-паша је са закашњењем стигао из Никшића у Подгорицу, гдје је отпустио 300 Никшићана које је мобилисао.¹⁴

Чим су намјестили топове, Турци су одмах отворили ватру на град.¹⁵ Топовске гранате падале су право на кровове кућа у граду. Погођена је и кућа у којој је становао ванредни провидур Николо Габријел. Млечани су одмах схватили да Турци настоје да онемогуће одбрану кастела и сруше заштитни зид према њему. Пошто је кастел на брзину утврђиван, то није било времена да се зидови испуне земљом, него је на парапет набацано разно дрво. Док је турска артиљерија дјејствовала, мањи и већи турски одреди нападали су у околини града и залива.¹⁶

И поред своје активности турска артиљерија није постигла веће резултате. Главна мета турске артиљерије био је кастел, али само за недјељу дана дјејства срушени су само дијелови зида кастеланове куће. Један велики турски топ калибра 50 либара тежине ђулета покварио се. Млетачка артиљерија са града од три топа није могла успјешно дјејствовати против непријатељске батерије, која се налазила високо изнад града.¹⁷

Намјесто оштећеног топа, Турци довели су један други калибра 60 либара и смјестили га изнад Шпиљара, на пушкомет далеко од кастела. Двије млетачке галије у Которском заливу биле су потпуно неактивне. Готово сва бродска посада била је болесна. Прећа млетачка галија испред Будве имала је задатак да штити збјег на шкољу од улцињских гусара.¹⁸ На орећу, Улцињани су били потпуно неактивни.

Послије вишедневног дјејства, турска артиљерија је у два маха пробила зид који иде од кастела, према тргу. Млетачка посада је по ноћи двапут поправљала зид. У исто вријеме Турци појачаше своју активност на копну у Которском заливу. Десетог августа Турци покушаше да запале село Шпиљаре. Запалили су шест кућа и одмах се повукли кад је млетачка артиљерија отворила ватру. Један турски одред са развијеним заставама напао је Тројицу, гдје се налазио капетан которског окружја Лоренцо

¹² A. S. V. Rettori di Cattaro f. 8. Cattaro li 30 luglio 1657.

¹³ Исто, Прилог. Из саслушања Ивана Вучетина са Мирца од 1. августа 1657.

¹⁴ Г. Станојевић, Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку, с. 399.

¹⁵ A. S. V. Rettori di Cattaro f. 8. Cattaro li 2 agosto 1657.

¹⁶ Исто, Cattaro li 2 agosto 1657.

¹⁷ Исто, Cattaro li 7 agosto 1657.

¹⁸ Исто, Cattaro li 8 agosto 1657.

Болица са 40 својих људи. Кад су се Турци приближили, посада кукавички напусти Тројицу а да није испалила ниједну пушку. У бјекству Болица је наишао на турску засједу и причало се да је погинуо заједно са својим ађутантом и двојицом бораца, док су друга двојица заробљена.

Сјутрадан се Турци појавише према Прчању, брдом са западне стране. Једна млетачка галија отвори ватру и спријечи Турке да се приближе Прчању. Један већи турски одред напао је тиватску обалу. Неометани ни од кога Турци запалише све куће осим шест. Дванаестог августа Турци нападаше Кртоле и Луштицу са циљем да их опљачкају. Народ са стоком се на вријеме склонио на шкољ св. Габријела, тако да Турци нијесу уграбили никакав плијен. Млечани су се плашили да Турци не посједну цијело копно у Которском заливу и утврде се. У том случају Млечани би тешко протјерали Турке. На срећу, Турци нијесу покушали да на тај начин опсједну Котор, који није био добро снабђевен за дужу опсаду. Чак и два млетачка топа су се покварила. Зато је ректор Батаља тражио да се хитно упуте друга два топа у Котор.¹⁹

Турци намјестише још једну нову батерију од три топа на двије стотине корака далеко од кастела, што је Млечане много забрињавало. Истина, млетачки представници у Котору били су тачно обавијештени о турским намјерама. Али-паша Ченгић, млетачки тајни агент, за вријеме напада на Котор одржавао је везе са Млечанима преко разних повјерљивих личности. Средином августа Али-паша је извијестио Млечане да турска војска броји 10.000 људи, али да Варлац неће више добити помоћ ни од босанског паше ни из Цариграда. Варлац је исцједио од Морлака (Црногораца) 2000 реала, зато што нијесу превукли један топ калибра 90 либара који је остао на Вир-Пазару.²⁰ Ченгић је заиста био прави млетачки пријатељ и агент. У Али-пашиној војсци било је доста Херцеговаца. Паша је наредио кнезовима да допусте бјекство својим људима.²¹

Али-паша Ченгић је свакодневно извјештавао Млечане о свим догађајима у турском логору и намјерама Турака. Ченгић се из предострожности није потписивао на својим писмима. Из садржаја тих писама јасно се види да их је он писао. У једном писму Ђироламу Батаљи, примљеном у Котору 18. августа, Ченгић пише како ће доћи велика војска из Софије и Босне да затвори Вериге. „Знајте — каже паша даље — како пође кадија да попише сву Црну Гору да дође на фронт и да знате дође паша Јусуфбеговић и договори се са Иликом и са свим Брдима, али за коју ствар не знам да Вам кажем што су урадили“.²²

¹⁹ Исто, Cattaro li 12 agosto 1657.

²⁰ Исто, Cattaro li 19 agosto 1657 i Cattaro 20 agosto 1657.

²¹ Исто, Cattaro li 20 agosto 1657. Прилог. Из саслушања Ђура Бјелице и Ника Вучетина из Залаза.

²² Исто, Cattaro li 20 agosto 1657. Прилог писма.

Из једног другог писма неког пријатеља никшићког главара Томаша Властелиновића, који се тада налазио у Котору, Млечани су сазнали важне ствари. У писму стоји: „Турци су се упели или да узму Котор или да сви падну под њим. Они кажу, кад смо заузели тврђаву Бабилонију (Батлад), што ће остати од Котора“. Даље се у писму наводи како се Турци више уздају да ће Котор освојити глађу него силом.²³

Овакво самопоуздање Турака није било много оправдано. Турске снаге испред Котора су опадале, а не расле. Ни на једном мјесту у Которском заливу Турци се нијесу утврдили. Када се међу Турцима тронијела вијест да ће далматински Морлаци напасти Херцеговину, Али-паша Ченгић искористио је прилику да врати кућама Риђане и Бањане који су били у његовој војсци, под изговором да чувају Херцеговину.²⁴ У самој Херцеговини било је окупљено нешто војске, али је она распуштена. На Грахову је остао Ахмат-ага са 20 Турака, да узме данак. Практично са стране Херцеговине Млечанима није пријетила никаква опасност.²⁵

Млечане су нарочито забрињавале вијести о доласку босанског паше у Херцег-Нови. Са многобројних страна Млечани су били обавијештени да ће Сеиди-паша с великом војском доћи у Боку да помогне Мехмед-паши Варлацу. Један млечачки повјереник писао је Николи Вракјену из Дубровника да је опште увјерење Дубровчана да ће Сеиди-паша доћи у Херцег-Нови да „покуша да затвори погодне пролазе за онај град“ (Котор).²⁶

Сва херцеговачка племена била су на страни Венеције. Главари ових племена били су повезани са Ченгићем, млечачким агентом. Преко њих су Млечани одржавали везе са Али-пашом -Ченгићем када овај није имао могућности да директно општи са Млечанима. Поп Вукашин, син никшићког војводе Петра, писао је Виченцу Болици „да боље зна за ствари за трговину за коју писасмо право Вама и оном нашем великом пријатељу“. Јасно је да се овдје под трговином подразумијева неко важно обавијештење а велики пријатељ може бити једино Ченгић. Поп Вукашин упутио је писмо по својој повјеренику Стијепу, напомињући „да су сада таква времена да се за једну ријеч губи живот“.²⁷

У исто вријеме други никшићки главар харамбаша Иван Дракуличич пише Болици. Дракуличич одбија неке Боличине сумње у вјерност Никшићана према Венецији и каже: „Нијесмо били

²³ Исто, Cattaro li 20 agosto 1657. Прилог писма.

²⁴ Исто, Cattaro li 20 agosto 1657. Прилог писма из саслушања Ника Вучетина из Залаза од 18. августа.

²⁵ Исто, Cattaro li 20 agosto 1657. Прилог писма упућеног капетану Пераста. Писмо је примљено 19. августа.

²⁶ Исто, Cattaro li 20 agosto 1657. Прилог писма из Дубровника од 17. августа.

²⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 481. Di galera porto di Liesena 24 agosto 1657. Прилог писма од 19. августа.

код паше да узмемо Котор, него је тако било уговорено са оним пријатељем кога Ви познајете“. Харамбаша Иван се правда: „Када стигох на Његуше, писао сам Вам за све ствари и рекао сам (писмоношци) да га не да никоме у руке осим Млечанину“.²⁸ Док су Никшићани били у Али-пашиној војсци под Котором, није била добро организована веза никшићких главара са млечачким представницима у граду. Због тога се Болица љутио не харамбашу Дракуличича и зато се сада он извињава у овом писму.

Обадва писма никшићких главара Болица је проследиједно генералном провидуру Антонију Бернарду са једним својим пропратним коментаром. У овом писму Болица говори о оним појединоцима која се не налазе у писмима никшићких главара, него су их усмено саопштили по својој повјеренику који је донио писма. Повјереник Стијепо казао је Болици да ће се у суботу 25. августа поново састати са кучким главарима ради договора и да ће упутити таоце у Котор. Никшићки главари су обећавали да ће напаст Турке испред Котора или са свом готовошћу извршити наређење генералног провидура. Повјереник Стијепо још је казао да се војска босанскога паше стално осипа и да је дезертерство узело великог маха.²⁹

Млечанима је била потребна хитна помоћ а не обећања. У Котору је мало ко вјеровао да ће Херцеговци или Брђани доћи да нападну Турке испред њихова града. Турци су постајали све активнији. Млечанима је било познато да Турци припремају стенице, што је био знак да намјеравају да јуришају на град. У Котору већ није било соли и послје двадесет дана напада осјећала се оскудица у многим намирницама.³⁰

У оваквој ситуацији потпуне неизвјесности Млечани су највише нада полагали у свог освједоченог пријатеља и повјереника Али-пашу Ченгића, једног од команданата турске војске испред Котора. Он је по цијену живота готово за цијело вријеме опсаде одржавао везе са Млечанима. Генерални провидур за Далмацију Антонио Бернардо, схватајући тежак положај Ченгића, поручио му је да се он улогори у планини изнад Котора, а не Мехмед-паша Варлац. Ако буде принуђен да артиљеријом туче град, нека подеси гађање тако да пранате пребацују или подбацују циљ. Уколико би тобице прецизно гађале, да их ликвидира или подметне експлозију барута. Уз ову поруку генерални провидур Бернардо доставио је Ченгићу 100 цекина. Франческо Болица јављао је Ченгићу да ће му изградити пензију код Сињорије.³¹

Као што видимо, Ченгић је био најобичнији млечачки агент који је за своје услуге узимао новчану награду. Истина, у овом тренутку његова обавјештења, а поготову његов пасиван став у

²⁸ Исто, Прилог писма од 19. августа 1657.

²⁹ Исто, Прилог писма Болице из Котора од 20. августа 1657.

³⁰ A. S. V. Rettori di Cattaro f. 8. Cattaro li 20 agosto 1657.

³¹ Г. Становјевић, Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку, с.

борби, нијесу се могли ничим платити. На ову поруку генералног провидура Ченгић је одговорио да ће покушати да он са батеријом остане у брду, али мало има изгледа. Што се тиче подешавања гађања топовима, Ченгић каже: „Као што сте ми писали, нећете наћи да ишта фали. Очекујем погоднo вријеме и надам се у бога да ћемо направити неку операцију која би се памтила.“³²

Али-паша Ченгић открио је Млечанима једну завјеру у Котору. Једна група млетачких најамника и хајдука намјеровала је да град изда Турцима. Стога су успоставили везу са Мехмед-пашом Варлацом.³³ Ова завјера у Котору није имала шири карактер. Чак у млетачким изворима нема помена о овој завјери.

Крајем августа Ченгић је поново обавијестио Франческа Боллицу о најновијим вијестима у турском логору. Али-паша пише да је Мехмед-паша Варлац наредио да се направи 50 степеница, свака толико широка да њоме може проћи одједном десет људи. Од ових степеница требало је да се направи степениште уз зид. Даље паша пише да је запалио петнаест врећа барута, али ниједан топ није оштећен. „Добио сам нека писма — наставља даље Ченгић — да босански паша треба да стигне у Херцег-Нови, али то не знам сигурно. Будите непоколебљиви у вашем граду и не излазите напоље. Од других осим од бога не бојте се никакве ствари, док ја настојим (да извршим) све оно што ви желите.“³⁴

Послије ове изјаве за Млечане је било не мálо изненађење када је батерија којом је командовао Ченгић направила велику штету. Један топ калибра 60 либара отворио је широку рупу на зиду према тргу. То је охрабрило тобџије да су непрекидно тукле зид два дана и једну ноћ. Млетачка посада уз највеће пожртвовање поправила је зид. Ово бомбардовање толико је разочарало Млечане да су повјеровали да је Ченгић други човјек од онога у писмима. Млечани се нијесу никако могли отети утиску да Али-паша Ченгић није могао утицати на тобџије да промаше циљ.

Неки млетачки повјереници који су дошли из турског логора саопштили су низ важних података Млечанима. Мехмед-паша Варлац упутио је извјештај на Порту да је Котор тешко оштећен. Султан је наредио да се из Скадра довуку још три топа. Из Цариграда су стигла два искусна инжењера да помогну у освајању тврђаве града. У турском логору убрзано су се правиле степенице.³⁵ Према свједочанству очевидаца, Турака је било осам до десет

³² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 481. Di galera porto di Liesena, 24 agosto 1657. Прилог.

³³ Г. Станојевић, Црна Гора у доба кандијског рата, с. 45.

³⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 481. Cattaro li 29 agosto 1657. Прилог од 28. августа.

³⁵ A. S. V. Rettori di Cattaro f. 8. Cattaro li 28 agosto 1657.

хиљада бораца. То није била војска која је започела опсаду него свјеже трупе.³⁶

Овим лошим вијестима придружиле су се још горе. Капетан Симо из Никшића писао је ректору Батаљи: „Сада да знате како јуче у недјељу стигоше писма од босанског паше у којима пише како дође у Херцег-Нови са 15.000 бораца“. Паша је према писању капетана Сима дошао да затвори Вериге.³⁷

Када је изгледало да Котор неминуовно мора пасти, Турци као да су у земљу пропали. Босански паша није ни покушао да учествује у опсади Котора. Почетком септембра 1657. турски логор испред Котора дигао се и напустио напад. Чак у млетачким документима није ни забиљежено када су Турци престали са нападом. Радост је била толико велика да престанак несреће није требало забиљежити.

Међутим, босански паша није учествовао у опсади Котора, што је било од пресудног значаја за исход борбе. Послије мјесец дана неуспјеле опсаде, турски притисак на град је попустио. У току цијелог септембра вођене су безначајније борбе око Котора и у околини. Седамнаестог септембра Турци су заробили 40 лица из села Кртола и запаљили много кућа. Такође је страдала и Луштица. Када су се Турци увјерили да не могу заузети Котор, крајем септембра турска војска се повукла испред градоких зидина. Првога октобра, по наређењу генералног провидура Бернарда, сва звона у граду звонила су у „знак весеља због удаљавања непријатеља од оних зидина.“³⁸

Турски напад на Котор је једна од оних борби у којима у војничком погледу нема ни побједника ни побијеђеног. Људских жртава с обје стране није било много. Сам град није тешко страдао. Најтеже је била погођена околина Котора, која није била заштићена. Према млетачком извјештајима Турци су имали на стотине мртвих, међу којима и неколико угледних ага. У граду је погинуло свега 15—20 лица, док је на Тројици пао капетан окружја Лоренцо Болица, Виченцов брат. У околини Котора Турци су заробили око 80 лица, већином жена и дјеце, који се нијесу на вријеме исклонили на сигурно мјесто.³⁹ Тако је двомјесечна турска опсада Котора потпуно промашила.

Иако су се Турци сами повукли испред Котора, Млечани су то представили као да су их они отјерали. Млечани су се сматрали побједницима. И то с разлогом. Они нијесу војнички поразили турску војску, али неуспјех Турака знали су да искористе

³⁶ Исто, Cattaro li 28 agosto 1657. Прилог. Из саслушања Ђура из Бјелица од 28. августа.

³⁷ Исто, Cattaro li 28 agosto 1657. Прилог писма од 28. августа.

³⁸ Brusoni Girolamo, Historia dell'ultima guerra tra Veneziani e Turchi, parte II Venezia 1671. 41—44.

³⁹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 482. Котор, 4. октобра 1657.

у политичком погледу. Главни циљ који су Турци себи поставили потпуно је промашен. Турци се не могу похвалити да су оставили Котор у рушевинама и да су уништили живу силу непријатеља. Овај неуспјех Турака испред Котора имао је велики морални значај како за Турке тако и за Млечане, а највише за црногорска, брдска и херцеговачка племена. Турци су извукли закључак да Котор више не нападају. Млечани су доказали своју војничку вриједност. Погранична племена су схватила да Турска није сила каквом су је представљали њени команданти. Јако је порасло самопоуздање племена и њихова вјера у Венецију. Зато се послједице повлачења Турака испред Котора силно размахао ослободилачки покрет брдских и херцеговачких племена.

Г. Станојевић

ИЗВЕШТАЈИ МЛЕТАЧКИХ АМБАСАДОРА ИЗ ЦАРИГРАДА О ОПШТОЈ КРИЗИ НА БАЛКАНСКОМ ПОЛУОСТРВУ КРАЈЕМ XVI И ПОЧЕТКОМ XVII ВЕКА

Познато је да је крајем XVI и почетком XVII века дошло до хаотичних прилика у Турском Царству, што је означавало кризу дотадашњег турског друштвено-економског уређења. У доба велике кризе крајем XVI века било је очигледно да су завршена турска освајања; главна пажња феудалних експлоататора усредредила се на земљу и сељака, тимари су постепено претварани у наследне, сељаци су везивани за земљу, а војска, финансије и стари поредак су видљиво пропадали. Тада је настао и низ политичких спора у којима аутори јадикую за старим добрим временима и предлажу реформе.¹ У Босни се већ почетком XVII века стварају оцаклук-тимари, а то је силно ојачало моћ феудалаца и олакшало им да касније спроведу чифлучење.² У ово време су турски феудалци покушали и да насрну на аутономију, Црне Горе, што је довело до почетка црногорске борбе против турских освајача. Велики ратови, свеопшти нереди турских војника, одметања паша, изванредно повећавање свих намета, укратко — зулум, пљачка, метежи и устанци били су постали доминантни у целом Турском Царству. Извјештаји страних путника и дипломата и документи настали на терену балканских народа до сада су у знатној мери коришћени за осветљавање ситуације у бурно доба крајем XVI и почетком XVII века. Међутим, изванредно богати и веома детаљни извештаји млетачких амбасадора (баила) из турске престонице веома су мало коришћени

¹ А. С. Тверитинова. Второй трактат Кочибей, Ученние записки института востоковедения, VI, Москва—Ленинград 1953, 217.

² Н. Филиповић, Оцаклук тимари у Босни и Херцеговини, Прилози за ор. филологију V, 267.